

SISTEMA FINANCER I INDUSTRIALITZACIÓ A CATALUNYA (S. XIX)

Carles Sudrià

Centre d'Estudis Jordi Nadal
Universitat de Barcelona

1. Introducció

La pretensió d'aquest treball és presentar un esquema general sobre el paper que va representar el sector financer en l'etapa primigènia de la primera industrialització catalana, mirant d'incloure en aquesta síntesi les novetats aportades per les investigacions dels darrers anys. L'etapa central del nostre interès és el període que va de c. 1840 a c. 1900, és a dir, des dels orígens de la banca moderna a Catalunya fins el començament del segle XX. En tractar-se d'un assaig, no es presentarà l'evidència concreta, que hom podrà consultar en els treballs inclosos a la bibliografia.

2. El sistema financer català abans de 1844¹

L'empenta modernitzadora que va experimentar l'economia catalana al segle XVIII va tenir també el seu reflex en l'àmbit financer. Les millores en aquest cas van venir més de l'adaptació dels instruments financers ja coneguts a les exigències del nou comerç que no pas d'innovacions radicals. Els tradicionals censals, debitoris o lletres de canvi van intensificar el seu ús per cobrir operacions vinculades a l'expansió del comerç tant interior com exterior. L'any 1777 es va crear a Barcelona la Companyia de Banc en Canvis de Barcelona. Va ser fundada per un grup de comerciants de certa rellevància a la ciutat. Entre ells hi havia coneguts 'botiguers de teles' i comerciants a l'engròs de llarga trajectòria. La societat s'establia per un període de cinc anys (1777-1782) i el capital nominal seria de 400.000 pesos, representat per 40 accions de 10.000 pesos cadascuna. Aquest capital no s'havia de desemborsar en la seva totalitat, sinó únicament un 20 per cent, és a dir, 2.000

pesos per acció. La resta quedava en poder dels accionistes que estaven obligats a desemborsar-lo quan ho requerís la direcció. Per garantir aquesta responsabilitat, els accionistes quedaven obligats amb tots els seus béns. Aquesta estratègia de desemborsament parcial la veurem després recollida pel mateix Banc de Barcelona.

L'aparició d'aquesta proposta de banc va generar forta oposició. Uns al·legaven que l'entitat quedaria en mans estrangeres, mentre que d'altres es queixaven de la inclusió del terme 'Barcelona' en la raó social, que podia fer pensar en una entitat pública. A la fi, els contraris a la creació del nou banc van guanyar el pols. El gener de 1778 l'escriptura de fundació va ser cancel·lada i el projecte s'anul·là.

Poc després d'aquest fracàs sorgí la primera experiència reeixida d'institució financera moderna a Espanya, el Banco de San Carlos, amb seu a Madrid i estretament lligat a les necessitats de finançament de l'Estat. La història del Banco de San Carlos és ben coneguda². Creat el 1782 per ajudar a sostenir la cotització del deute públic, va ser reconvertit el 1829 en Banco de San Fernando, el 1847 en Banco Español de San Fernando i, finalment, el 1856, en Banco de España. El seu paper a Catalunya va ser pràcticament negligible fins al 1874, quan es va establir el monopoli d'emissió i va instal·lar-hi sucursals, primer a Barcelona i després a altres capitals catalanes. Ens hi referirem en el lloc corresponent.

A banda del Banco de San Carlos i després del de San Fernando, el que sabem del sistema financer espanyol o català anterior a la creació del Banc de Barcelona és molt poc. Hi havia, és clar, una xarxa de banquers locals, que eren els que veritable-

¹ Vegeu Castañeda (1991) i Blasco i Sudrià (2009, pàg. 28-32)

² Vegeu Tedde (1988).

ment proporcionaven suport financer a les activitats privades. La capacitat efectiva de crèdit d'aquests agents havia de ser molt limitada. De fet, la majoria no eren exclusivament banquers, sinó que alternaven les activitats estrictament financeres amb les comercials. En general, les seves operacions estaven més relacionades amb el gir que amb el dipòsit i el crèdit.

Podríem definir la situació com la d'una transformació progressiva de la demanda de crèdit, impulsada per la recuperació econòmica, que es cobria amb una agilitat i adaptació dels instruments contractuals tradicionals, però sense que hi hagués novetats en els agents que participaven en les operacions.

3. El Banc de Barcelona i els inicis de la modernització financera³

El sistema monetari i financer vigent a Catalunya va experimentar una primera gran transformació amb la creació, el 1844, del Banc de Barcelona. La idea de crear un banc emissor de moneda semblant als que existien a d'altres països i també a Madrid va sorgir a l'inici de la dècada de 1840. L'octubre de 1842, Manuel Girona va presentar una primera instància al Govern, però la iniciativa es va haver de paralitzar com a conseqüència de la inestabilitat política. Es trigà gairebé dos anys a reprendre'n els tràmits. El primer de maig de 1844 un real decret aprovava la creació del Banc i els seus estatuts. Les operacions es van iniciar el primer de setembre del mateix any. El Banc es presentava com una entitat dedicada a la provisió de crèdit a curt termini, mitjançant el descompte de lletres i pagarés i el crèdit sobre mercaderies. Acceptava dipòsits i comptes corrents i emetia bitllets. Es tractava, doncs, d'un banc emissor modern, com el Banco de San Fernando, de Madrid, o el Banc d'Anglaterra, amb la particularitat que les seves activitats anirien adreçades al comerç i la indústria privats i no al finançament públic.

El capital nominal va ser de 5 milions de pessetes, però només se'n va desembossar un 25 per cent. En opinió de Girona, la resta era una reserva en mans dels accionistes que estaven obligats a aportar-la en cas de necessitat en un termini de quinze dies. L'emissió de bitllets podia assolir un màxim del doble del capital nominal i l'encaix havia de situar-se com a mínim en un terç. Tant els bitllets com els comptes corrents serien reembossables a la vista en metàl·lic a voluntat del tenidor. En la seva activitat creditícia el Banc podia descomptar lletres, pagarés i

altres efectes amb la garantia de tres 'firmes solvents' o de dues firmes si eren de la plaça de Barcelona i 'de la major confiança'. També s'admetien crèdits sobre béns i productes 'segurs, mòbils i de fàcil venda'.

La presència del Banc de Barcelona va alterar profundament el panorama financer català. Dos elements fonamentals cal destacar. En primer lloc, el banc va fer possible la generalització del pagaré com a mecanisme de crèdit. Va ser la possibilitat de descomptar aquesta mena de documents al banc –mitjançant endós– el que va convertir aquest instrument en l'eix del crèdit comercial i industrial. La segona gran innovació van ser, naturalment, els bitllets. A més de fer augmentar la capacitat global de crèdit del sistema, l'emissió de bitllets flexibilitzava l'oferta monetària, que ja no estaria estrictament sotmesa a la fluctuacions de la balança de pagaments amb l'exterior.

El banc va passar fins el 1856 per diverses fases. Una primera, de ràpida expansió, va culminar el 1847 i va venir seguida d'una segona, de profunda recessió que va durar fins el 1852. La represa posterior es va caracteritzar per un creixement molt intens dels comptes corrents –que no dels bitllets en circulació– que va facilitar un increment del crèdit concedit i del diner creat.

L'episodi determinant de l'evolució del banc en aquests anys és la crisi de 1848. Fins aquell moment el banc s'havia mostrat molt actiu en la concessió de crèdit als industrials i comerciants amb fórmules força flexibles, com el préstec amb garantia de mercaderies. Això no obstant, va estar invertint quantitats considerables en operacions especulatives relacionades amb el deute públic amb l'argument de la manca de demanda local de crèdit. Per finançar les seves operacions, el Banc va incrementar ràpidament l'emissió de bitllets i la creació de diner. La conjuntura econòmica expansiva va començar a canviar a principis de 1847. Els problemes s'havien iniciat a França i Anglaterra, i van estendre's ràpidament per tota Europa. A Madrid, els bancs de San Fernando i d'Isabel II (creat el 1844) van veure com els tenidors de bitllets en sol·licitaven el reembossament. Van quedar, aviat, molt compromesos i van veure's obligats a fusionar-se. El mateix van haver de fer els dos bancs emissors establerts a Cadis. Aquests moviments no van pas alleujar la situació. A Madrid, el Banco Español de San Fernando imposava retards i limitacions al bescanvi de bitllets en moneda metàl·lica i va haver-hi, de fet, circulació forçosa de bitllets durant una colla de mesos⁴.

³ Totes les referències al Banc de Barcelona provenen de Blasco i Sudrià (2009) si no hi ha altra indicació.

⁴ Tedde (1999, pàg. 197-209).

El Banc de Barcelona va superar bé aquesta primera prova però va veure's afectat sense pal·liatius per la crisi que va seguir a l'onada revolucionària iniciada a París el febrer de 1848. El pànic va venir magnificat, a més, per problemes interns del propi banc. L'efecte va ser immediat. Tant els comptecorrentistes com els tenidors de bitllets van presentar-se al Banc per obtenir diner metàl·lic. En pocs dies els bitllets en circulació van passar de 7,5 milions de pessetes a poc més de 3,5 milions; els comptes corrents de 2 milions a 750.000 pessetes. El Banc va poder superar la situació demanant als seus accionistes un desembossament addicional del 12,5 per cent (625.000 pessetes), i amb el suport particular d'alguns consellers.

L'efecte psicològic de la crisi va ser molt gran. El Govern, molt esverat, va dictar lleis extremadament restrictives per a la formació de bancs i societats anònimes i va exigir garanties molt rígides als que van continuar funcionant. Pel que fa als bancs, se'n va prohibir la creació de nous i fins i tot es va pensar a convertir els Bancs de Barcelona i de Cadis en sucursals del Banco de San Fernando. L'emissió de bitllets va quedar restringida al capital efectiu i es va imposar la constitució d'unes reserves del 10 per cent del capital desemborsat. Una reforma de 1851 va obrir altra vegada la porta a la creació de nous bancs, però de fet no se'n va autoritzar cap fins el 1856⁵.

Pel que fa al Banc de Barcelona, la crisi de 1848 va comportar un notable canvi en la seva forma de treballar. Va adoptar una estratègia molt més conservadora, tot exigint garanties molt estrictes tant per al descompte de lletres i pagarés com per als préstecs. Pel que fa al passiu, la crisi va comportar una disminució immediata a la meitat del diner creat. La reducció en els bitllets en circulació va continuar fins arribar el 1854 a un 17 per cent dels que circulaven el 1847.

El moviment restrictiu responia a les disposicions del Govern, però el Banc hauria pogut compensar-ne els efectes per altres vies. Va fer tot el contrari. Tot i mantenir el mateix nominal (5 milions de pessetes) va reduir el desembossament del 50 per cent assolit el segon semestre del 1847 a un 25 per cent dos anys més tard. A més d'això, va mantenir un encaix molt superior al que exigien la llei i els estatuts (un terç de l'import dels bitllets i els comptes corrents). Després de 1848 el percentatge dels recursos obtingut mitjançant els bitllets i els comptes cor-

rents que el Banc mantenia inactiu en la seva caixa gairebé mai va baixar del 50 per cent.

Els directius del Banc atribuïen la situació a la manca de demanda de crèdit i no pas a una actitud gasiva de l'entitat. No sembla, efectivament, que la forta restricció del crèdit adoptada pel banc entre 1848 i 1852 fos la causa de la davallada inversora. El tipus d'interès es va mantenir baix, sense donar mostres de l'existència d'una demanda insatisfeta. En canvi, la recuperació dels primers anys 1850 sí que va ocasionar tensió en el mercat financer.

Aquesta recuperació va venir marcada per la represa de les iniciatives ferroviàries. Cal recordar que des de la constitució de la companyia del tren de Mataró, el 1845, no hi havia hagut noves propostes. El 1850 es va constituir la Companyia del Nord, que havia de construir la línia Barcelona-Granollers, i el 1852 les companyies de Barcelona-Saragossa i del Centre (Barcelona-Martorell).

Tot i la seva modèstia, la represa inversora va suposar un increment de les tensions en el mercat financer. El tipus d'interès va elevar-se del 5 al 6,5 per cent. La demanda de mitjans de pagament va augmentar fins a fer evident que l'oferta de diner del Banc resultava del tot insuficient⁶.

En definitiva, l'evolució financera d'aquests anys deixava clar que si bé el sistema financer català tal com funcionava podia aportar recursos per a la formació del capital industrial, no podia finançar les grans operacions destinades a la construcció d'una xarxa ferroviària com la que necessitava el Principat. Calia implementar una reforma que permetés mobilitzar tots els recursos disponibles, àdhuc els que una munió de petits estalviadors mantenien atresorats.

4. Canvis institucionals i transformació del sector financer a partir de 1856

El marc institucional d'actuació econòmica va canviar radicalment –altra vegada– com a conseqüència de l'arribada al

⁵ Sobre la legislació bancària d'aquest període vegeu Tortella (1973, pàg. 39-44).

⁶ Una inspecció oficial denunciava que, just abans de la reforma de 1856, la fam de mitjans de pagament era tal que *“unos simples cambiantes de moneda sin otro moviliario ni ajuar que unas mesas de pino colocadas en las plazas públicas daban en cambio de oro y plata simples abonarés que algunos rechazaban pero la generalidad recibía...”*. ‘Memoria redactada por D. José Fariñas relativa a la visita girada a las sociedades de Crédito de Barcelona’ (12 de juliol de 1859). Archivo Histórico Nacional (AHN), Hacienda, lligall 429-1.

Taula 1. Bancs i societats de crèdit catalanes a 31 de desembre de 1865 (milers de pessetes)

	ACTIU				TOTAL	PASSIU				
	CAIXA	CARTERA	IMMOBLES	ALTRES		CAPITAL EFECTIU	RESERVES	BITLLETS	COMPTES CORRENTS	CREDITORS
Banc de Barcelona	9.564	14.503	655	3.554	28.275	5.000	1.052	13.373	8.726	124
Banc de Tarragona*	291	615		599	1.504	1.250	29	141	74	10
Banc de Reus	206	898		237	1.342	625		263	407	47
Stat. Catalana General de Crèdit	4.524	13.500	378	18.303	36.704	9.000			10.586	17.118
Crèdit Mobiliari Barcelonés	1.900	415		16.752	19.066	12.000			3.753	3.313
Crèdit Mercantil	3.081	2.419		21.340	26.839	6.250	46		7.048	13.496
Crédito i Foment	112	3.117	6.033	4.907	14.169	4.000	307			9.863
Cía. General de Crèdit 'El Comercio'	1.321	5.024		4.561	11.906	6.250			1.614	4.043
Caixa Catalana Industrial i Mercantil	4.261	8.594		251	13.126	3.000	450		9.526	150
Caixa Barcelonesa de Descomptes i Prèstecs**	3.158	3.430		1.313	7.901	1.000	36	1.836	4.830	196
Total	28.437	53.513	7.066	71.815	160.831	48.375	1.918	15.615	46.563	48.356

* 31 de gener de 1866

** 31 de gener de 1864

Font: Gaceta de madrid, 17-3-1866, memòries respectives i AHN-H, llig. 438-2.

poder del Partit Progressista, dirigit per Espartero i O'Donnell, el juliol de 1854. Els elements fonamentals del canvi van ser les lleis de ferrocarrils (3.6.1855), de bancs d'emissió i de societats de crèdit (les dues de 28.1.1856). De fet es tractava de crear un règim específic per a aquestes societats diferent del general de les societats anònimes⁷.

Aquesta renovació legislativa va tenir conseqüències molt notables en el sistema financer català. El mateix 1856 es van crear a l'empara de la nova legislació tres societats de crèdit: la Sociedad Catalana General de Crédito, el Crédito Moviliario Barcelonés i la Unión Comercial. D'altra banda, el nou règim polític va autoritzar la fundació com a societats anònimes ordinàries sota la tutela del Ministeri de Foment de dues companyies de gir i banca: la Caja Barcelonesa de Descuentos y Préstamos (1855) i la Caja Catalana Industrial y Mercantil (1856). Uns anys més tard van crear-se tres societats de crèdit més: el Crédito Mercantil (1863), el Crédito y Fomento de Barcelona (1864) i la Compañía General de Crédito 'El Comercio' (1865); i dos bancs emissors de moneda, el Banc de Reus (1863) i el Banc de Tarragona (1864)⁸.

Les entitats sorgides del nou marc institucional van desenvolupar activitats diverses (vegeu taula 1).

El Banc de Barcelona i les dues caixes, la Barcelonesa i la Catalana, es dedicaven al crèdit comercial a curt termini mitjançant el descompte de lletres i pagarés, i al préstec amb garantia de valors. De fet, les caixes feien extensiu el crèdit als industrials i petits comerciants que no tenien prou dimensió o solvència perquè la seva 'firma' fos reconeguda pel banc⁹.

Un segon grup de les noves entitats –les societats de crèdit– tenien clarament una altra vocació. De fet, la legislació sota la qual actuaven havia estat dissenyada per aplegar recursos per a grans iniciatives empresarials, de les quals la construcció de ferrocarrils n'era, és clar, l'exemple paradigmàtic. En el cas català, l'entitat que va complir més fidelment amb aquest objectiu va ser la Catalana General de Crèdit. La Catalana va ser, durant aquests anys, una peça fonamental en l'engranatge de crèdit que va fer possible la construcció de la xarxa catalana de ferrocarrils. L'abril de 1859, la Catalana tenia abocat en el negoci ferroviari més del 70 per cent del crèdit concedit. Val a dir que l'entitat va

⁷ Un estudi detallat de la gènesi i el contingut d'aquesta reforma legislativa a Tortella (1973, pàg. 48-63).

⁸ Sobre aquestes societats i les seves activitats, vegeu Cabana (1999, pàg. 73-129) i també Pascual (1990 i 1991).

⁹ Sobre les dificultats dels industrials per accedir al crèdit que oferia el banc i els avantatges que havien de portar les noves entitats, vegeu, per exemple, la Revista Industrial, *Cajas Mútuas* (9-5-1858) i *Bancos de emisión y descuento* (13-6-1858).

Taula 2. Actius bancaris totals i renda nacional

	ACTIUS BANCARIS TOTALS MILLIONS DE PTS.	RENDRA NACIONAL MILLIONS DE PTS.	ACTIUS BANCARIS TOTALS/ RENDRA NACIONAL (%)
Catalunya	160	793	20,2
Espanya	800	6.500	12,3

Fonts: Renda Espanya; Prados (2003, p.286); Diez-Minguela, Martinez-Galarraga, Tirado-Fabregat (2018.p.70); actius bancaris; Tortella (1973, p.332) i elaboració pròpia

intervenir també en altres negocis, tot i que amb menor intensitat i persistència.

El Crèdit Mobiliari i la Unió Comercial, pel seu costat, consti-tueixen intents fallits de bancs de negocis diversificats. Amb-dues entitats van impulsar projectes de gran volada que no van prosperar i les van dur a la ruïna: l'explotació de boscos, en el cas del Crèdit Mobiliari, i la construcció del Canal de l'Albufera de València, pel que fa a Unió Comercial.

El Crédito y Fomento de Barcelona era una antiga societat comanditària dedicada a la promoció immobiliària que va intentar canviar de forma jurídica a la recerca d'un millor accés al mercat. 'El Comercio' va ser impulsat pel financer més poderós de la ciutat, Manuel Girona, i el seu grup, però va durar només uns mesos. S'havia constituït formal-ment a finals de 1864 i va ser autoritzat a actuar el febrer de 1865. A finals de 1866 va sol·licitar la liquidació, que va ser acceptada

El Crédito Mercantil, creat el 1864, va començar amb altres pre-tensions. Estretament lligat a Antonio López, el futur marquès de Comillas, i participat per altres indians ben coneguts, es va de-dicar en aquests primers anys al descompte comercial, al finan-çament ferroviari i a l'especulació immobiliària. Els bancs de Reus i de Tarragona, per la seva banda, van crear-se a iniciativa de banquers i comerciants locals que pensaven que un banc auto-ritzat a emetre bitllets podria millorar les disponibilitats de crèdit. La seva activitat en els anys que van des de la seva fundació fins el 1866 va ser molt modesta.

Naturalment, no eren les societats anònimes que acabem d'estudiar les úniques empreses que es dedicaven a les acti-

vitats bancàries. En aquests anys eren presents al mercat fi-nancer català altres tipus de bancs: caixes mútues, societats hipotecàries, cases de banca particulars, etc¹⁰.

En conjunt, la transformació del sistema financer en la dècada 1856-66 va ser espectacular. L'expansió econòmica anterior s'havia fet amb l'únic suport financer del Banc de Barcelona i dels banquers particulars. La necessitat de nous intermediaris en el mercat financer va quedar palesa pel nivell d'activitat que molt aviat van aconseguir les entitats creades a l'empara de la legislació progressista. L'expansió del sector financer va ser sens dubte molt considerable, però això no vol dir que arribés a tenir el paper que li corresponia dins l'economia catalana. Els historiadors de la banca han establert algunes relacions per mirar d'estimar el grau de desenvolupament relatiu del sector financer. La més significativa és la que compara els actius ban-caris totals amb la renda nacional. Una aproximació temptativa a aquesta relació l'hem recollida en la taula 2.

Hom pot observar que la situació catalana era, després de la gran expansió, millor que la d'Espanya en el seu conjunt. En canvi, si la comparació la fem amb altres països, el càlcul resul-ta molt menys optimista. Segons Cameron i Goldsmith, cap al 1860 la relació entre actius bancaris i renda nacional era de 57 a Gran Bretanya, 80 a Escòcia, 56 a Suïssa, 40 a Alemanya, 31 a Bèlgica, i de 11,6 o 19 a França¹¹. Només en aquest darrer cas, doncs, hom pot parlar d'una estructura financera compa-rable, i és ben sabut que el desenvolupament bancari francès va ser molt limitat.

¹⁰ Cabana (1996-2000), vol. 3 [Bancs de Catalunya, I], pàg. 131-143.

¹¹ Cameron (1974, pàg. 320-321; i Goldsmith (1969, pàg. 208-209).

5. El finançament de la industrialització¹²

La configuració a Catalunya d'un nou sistema financer s'ha d'entendre dins d'un fenomen que va marcar tot el procés de la primera industrialització catalana: una extraordinària onada inversora que, iniciada els anys 1840, va culminar entre 1856 i 1866. Una part fonamental d'aquest increment es va canalitzar mitjançant la formació de noves societats mercantils o l'ampliació dels capitals de les que ja existien. El gràfic 1 recull la inversió enregistrada en societats mercantils de tot tipus. No és, per tant, tota la inversió. Hi manca bona part de la inversió immobiliària. Això no obstant, queda clar que el boom inversor va estar encapçalat pels ferrocarrils i només en un allunyat segon lloc per la indústria. Cal recordar aquí que Catalunya va finançar internament la construcció de la seva xarxa ferroviària, a diferència de la resta d'Espanya i altres països perifèrics europeus on els capitals i sovint també la tecnologia provenien de l'estranger, essencialment de França¹³.

La forma en què aquesta inversió es va realitzar i les mateixes característiques del negoci ferroviari van marcar en bona part les vicissituds del mercat financer català d'aquests anys. Les companyies ferroviàries i la majoria de les financeres es van constituir entre 1850 i 1856 i van realitzar el seus capitals en els anys pos-

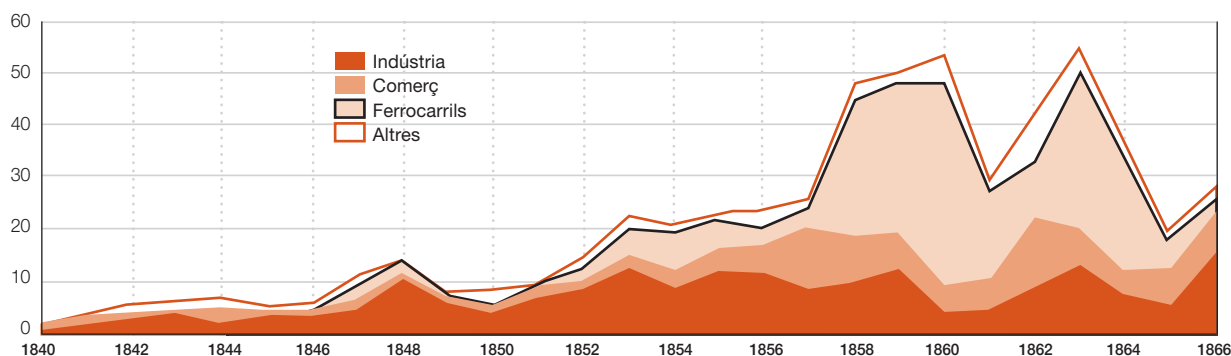
teriors. Oferien les seves accions a subscripció exigint un desembossament inicial relativament reduït (el 20 per cent era habitual). En els anys posteriors i segons evolucionaven les necessitats, els respectius consells d'administració demanaven desembossaments addicionals. En cas de no aportar els diners sol·licitats, l'inversor perdia els seus drets i les aportacions fins llavors realitzades. Així doncs, les decisions d'inversió posteriors a les inicials no estaven en mans dels inversors sinó de les companyies. Cal tenir present, a més, que en el cas de moltes d'aquestes empreses, en especial les de ferrocarrils i obres públiques, la inversió no podia rendibilitzar-se fins que es completava el procés inversor, la qual cosa impel·lia els seus dirigents a sol·licitar els desembossaments necessaris per no paraitzar les obres al marge de quina fos la conjuntura financera de la plaça.

L'enorme augment de la inversió empresarial immediatament posterior a 1856 va fer-se en una llarga primera fase, fins al 1864, sense generar tensions significatives en el mercat financer. Dels gairebé 580 milions invertits entre 1840 i 1866, només 20 milions van venir de l'estranger, quan es va col·locar a París a finals de 1859 un paquet d'accions de la companyia de Barcelona a Saragossa. El tipus d'interès, indicador privilegiat, es va mantenir dins la seva banda habitual del 6 per cent fins a començaments de 1863 (gràfic 2). Resulta del tot inversemblant que un muntant de recursos d'aquesta magnitud provingués de l'estalvi corrent dels catalans, és a dir, de l'obtingut en cada exercici.

¹² Una visió de conjunt del procés inversor a Sudrià i Pascual (1999).

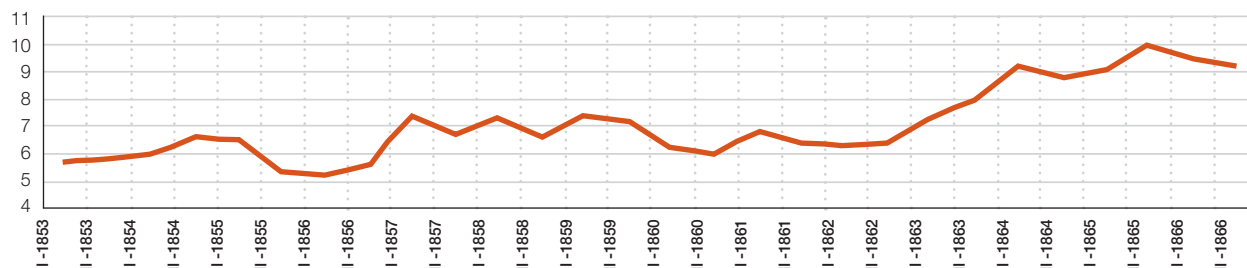
¹³ Sobre la construcció i el finançament dels ferrocarrils catalans cal consultar el magnífic llibre de Pere Pascual (1999).

Gràfic 1. Inversió en societats mercantils (milions de Pts)

Font: Buidatge de les escriptures notariales de constitució i modificació de societats mercantils. Base de Dades Empreses i Empresaris a la Catalunya del segle XIX. Centre d'Estudis Jordi Nadal. Universitat de Barcelona

Gràfic 2. Tipus d'interès (%). Barcelona

Font: Arxiu Nacional de Catalunya (ACN). Llibres dels Corredors Reials de Canvis (recopilats per L.CASTAÑEDA i X.TAFUNELL)

L'explicació rau, al nostre parer, en la mobilització que es va aconseguir de recursos en moneda metàl·lica que es mantenien fins aquell moment atresorats per raons de seguretat i la manca d'altres alternatives. Va ser precisament la capacitat del sector financer de transformar aquests actius monetaris metàl·lics el que va permetre el gran augment de la inversió¹⁴. Una primera fase es va donar en la col·locació de les pròpies accions de les companyies ferroviàries i financeres en el moment de la seva fundació.

Una segona via d'aportació de recursos va ser mitjançant l'augment de la circulació fiduciària. Totes o gairebé totes les societats financeres van emetre obligacions a la vista, ordres de pagament o talons registrats i altres tipus de actius monetaris. Aquests documents feien la mateixa funció que el bitllet de banc i van permetre estalviar or i plata, que van abocar-se a la inversió i al pagament del dèficit extern. Cal tenir present que l'abril de 1859 les societats financeres barcelonines havien creat diners en forma de bitllets i de comptes corrents per un import net de trenta-vuit milions de pessetes, mentre que quatre anys abans, el 1855, el Banc de Barcelona havia mantingut una circulació pels mateixos conceptes de sis milions de pessetes.

Finalment, una tercera via –segurament la més quantiosa– la va aportar la col·locació massiva a partir de 1862 d'obligacions a llarg termini entre petits estalviadors, pagesos i menestrals, entre d'altres. La mobilització de recursos atresorats va ser en aquesta ocasió massiva. Entre 1855 i 1866, les socie-

tats ferroviàries, el Canal d'Urgell i altres empreses menors van aconseguir col·locar en total com a mínim noranta-cinc milions de pessetes¹⁵.

Aquest conjunt d'operacions ajuden a entendre que el procés de capitalització pogués continuar fins a completar bona part de les grans construccions ferroviàries i es pogués fer front, al mateix temps, a l'important dèficit exterior que derivava de la importació de material ferroviari i de maquinària industrial. La disponibilitat d'estalvis atresorats en forma d'or o plata, però, no era infinita. Ni ho eren les possibilitats de substituir moneda metàl·lica per paper moneda. Inevitablement un procés d'inversió extraordinària d'aquesta mena havia de trobar una fi més o menys traumàtica.

6. La crisi de 1866 i les seves conseqüències. El monopoli d'emissió

A partir de mitjan 1864 la situació va esdevenir irreversible. L'enrairiment del mercat financer i l'elevació dels tipus d'interès van imposar una reducció radical de les inversions, la paralització de la construcció de diverses línies i la caiguda de les cotitzacions. Aquest procés va debilitar encara més el mercat financer, ja que la majoria de les societats de crèdit i de les caixes de gir i banca tenien valors ferroviaris en cartera o com a garantia dels préstecs concedits. La seva solvència estava en qüestió. Catalunya va patir una paralització financera gairebé total durant dos anys. Només les inversions industrials i comercials, menys vinculades al mercat borsari, van seguir un camí propi.

¹⁴ El mateix argument serviria per explicar, per al conjunt d'Espanya, els orígens de la part de la inversió ferroviària finançada internament (Sudrià, 2018).

¹⁵ Sobre el peculiar funcionament del mercat monetari barceloní d'aquests anys, vegeu Pascual i Sudrià (2008).

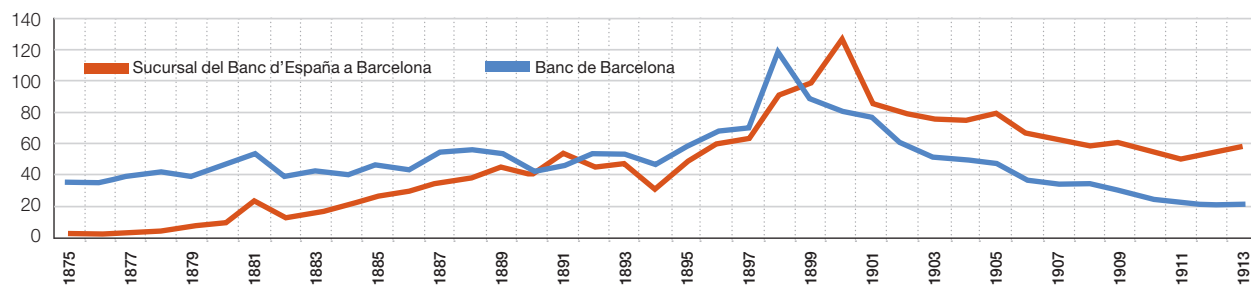
No farem aquí un seguiment puntual de la crisi. El lector en trobarà un resum en el número 67 (pàg. 52-55) d'aquesta revista (juliol de 2013)¹⁶. Diguem només que la crisi suposà la destrucció gairebé total del sistema financer aixecat el 1856. Van desaparèixer les dues caixes de gir i banca i totes les societats de crèdit tret de la Catalana i del Crèdit Mercantil, que van seguir operant, tot i que de forma molt modesta, com també ho van fer els bancs emissors de Tarragona i Reus.

El Banc de Barcelona va ser el gran beneficiari de la crisi. Va recuperar l'hegemonia que en algun moment havia vist amenaçada i actuà a la plaça fins el 1874 com un autèntic monopolis-

ta. Va augmentar la circulació dels bitllets i el nombre i volum dels comptes corrents. En ambdós casos el Banc va omplir el buit deixat pels competidors desapareguts. En canvi, en l'àmbit del crèdit, les coses van ser molt diferents. L'increment dels recursos propis i aliens no va anar acompanyat d'un increment paral·lel de la inversió financera. Bona part dels recursos van quedar inactius a caixa, la qual va assolir cotes extraordinàries del 60 i 70 per cent sobre l'actiu total. Aquesta atonia inversora, fou una de les característiques bàsiques del període, paral·lelament al gran pes que van adquirir les operacions amb les administracions públiques. Des de l'adquisició de deute fins als préstecs a curt termini o el finançament de la repatriació d'or, el Banc es va oferir a tot tipus d'operacions que li permetessin donar una sortida rendible als recursos que atresorava.

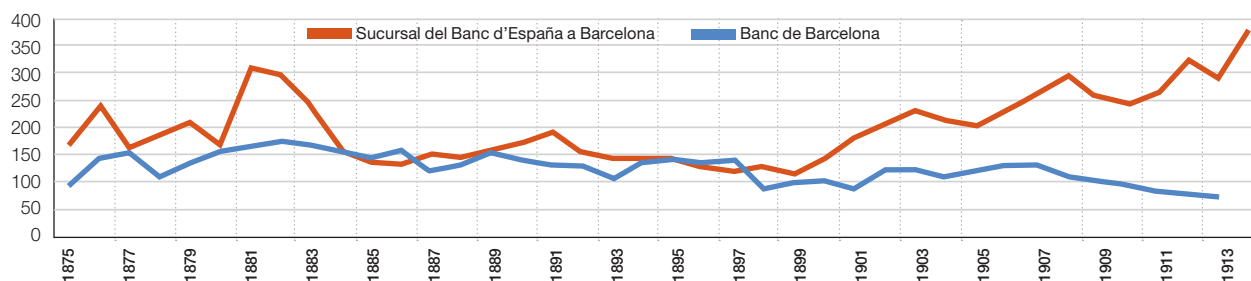
16 Una versió més detallada encara a Navas i Sudrià (2007).

Gràfic 3. Banc de Barcelona i sucursal a Barcelona del Banc d'Espanya. Comptes corrents i dipòsits en metàl·lic (milions de pts)

Font: Blasco-Martel i Sudrià (2016, pp. 175-180)

Gràfic 4. Banc de Barcelona i sucursal a Barcelona del Banc d'Espanya. Capitals prestats (milions de pts)

Font: Blasco-Martel i Sudrià (2016, pp. 175-180)

Taula 3. Bancs i caixes barceloneses, 1911 (milers de Pts)

	Cartera i Préstecs	Comptes corrents
Banc de Barcelona	21.968	20.184
Banc Hispano Colonial	15.728	19.929
Catalana General de Crèdit	4.622	1.001
Crèdit Mercantil	12.155	9.304
Banc de Préstecs i Descomptes	4.441	4.092
Crèdito i Docks	2.811	3.106
Banca Arnús	9.314	6.714
S.A. Arnús-Gari	7.553	9.385
Sindicat de Banquers de Barcelona	395	
Crèdit Mutu Fabril i Mercantil (Caixa Vilumara)*	34.600	37.000
Sucursal del Banc d'Espanya a barcelona	77.588	48.980
Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis	7.868	8.245
Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona	46.286	45.760
Pro memoria Bancs a d'altres ciutats		
Banco Hispano Americano	115.100	82.300
Banco Español de Crédito	74.000	49.800
Banco de Bilbao	94.800	65.700

Font: Memòries comercials de la cambra de Comerç de Barcelona i Tedde i Tortella (1974)

El període, d'altra banda, va venir marcat per una gran inestabilitat política. La crisi financera del 1866 fou un prolegomen de la Revolució de Setembre de 1868, d'inspiració liberal i progressista, que no aconseguí, però, assegurar un règim durador. El primer govern provisional fou substituït per la fallida monarquia d'Amadeu de Saboya, a la qual va seguir la primera República, finida per la força el gener de 1874. Es constituï llavors un nou 'govern provisional' sota la presidència del general Francisco Serrano i amb José Echegaray a Hisenda. Fou aquest govern, ofegat de deutes i sense legitimitat ni suport, el que va decidir atorgar al Banc d'Espanya el monopoli d'emissió. La justificació explícita no era altra que aconseguir del Banc uns recursos que es creien del tot indispensables per posar fi a la darrera revolta carlina i crear les condicions per a la Restauració.

Els banc emissors que es van veure desposseïts d'un dret exclusiu atorgat per llei, van presentar recursos i queixes, però finalment aquells que havien aconseguit un bon arrelament a les seves ciutats van optar per tirar endavant sense el dret d'emissió, mentre que uns altres van preferir aprofitar l'oferta de fusió que incloïa el decret. A banda dels tres cata-

lans, també decidiren seguir com a independents els banc de Santander i de Bilbao¹⁷.

7. El Banc d'Espanya a Catalunya. La decadència de la banca autòctona

El Banc d'Espanya va obrir una sucursal a Barcelona el novembre del mateix 1874 per tal de procedir a la substitució dels bitllets de l'antic Banc de Barcelona pels seus propis i d'iniciar l'operativa general. No cal dir que el Banc d'Espanya va ser rebut amb força recel en l'ambient econòmic barceloní. Se'l veia com una institució forana que no tindria interès en les necessitats financeres de la plaça. Per facilitar les coses, el Banc d'Espanya va nomenar director de la sucursal Ignasi Girona, germà de Manuel i de Jaume, i les oficines provisionals es van instal·lar als baixos de la casa Girona, al carrer Ample. Els anys següents es van caracteritzar pel progressiu arrelament del Banc d'Espanya en el mercat financer català i per l'anquilosament cada cop més sever que mostrava el Banc de Barcelona. Els gràfics 3 i 4 donen compte del progressiu desplaçament de l'un per l'altre, tant en la captació de recursos com en el proveïment de crèdit.

Mentre aquestes dues institucions es disputaven el lideratge, van sorgir noves societats interessades a exercir activitats bancàries diverses. Cal citar primer de tot el Banc Hispano Colonial, fundat el 1876 per fer-se càrrec d'un gran emprèstit dedicat a finançar la guerra de Cuba. No era ben bé un banc, i no ho fou tampoc quan l'Estat va retornar el préstec anticipadament i va quedar convertit en una mena de societat d'inversions. Poc després sorgí a Barcelona un episodi de follija financera conegut popularment com la febre d'or. Entre 1880 i 1882 es van crear a Catalunya fins a vint-i-cinc bancs, la majoria dels quals no tingueren continuïtat. Entre els que van poder tirar endavant destaquen un grup de set bancs locals, alguns dels quals van mantenir-se molts anys.

No hi hagué, però, cap iniciativa d'ampla volada, com les que estaven sorgint a d'altres contrades d'Espanya amb una ambició que aquí no es trobava. Recordem que arran de la independència cubana van retornar a Espanya una important quantitat de capitals que van donar lloc a una gran onada inversora amb especial dedicació a la banca. També Catalunya ho va experimentar, però amb una intensitat molt inferior a la d'altres zones d'Espanya¹⁸. El 1902 es van crear a Madrid el Banco Hispano

17 El procés d'implantació del monopoli d'emissió i el debat econòmic i polític que l'acompanyà estan recollits a Castañeda (2016) i Sudrià (2016).

18 Sudrià (1999), Tafunell (1991), Tedde (1974, pàg. 374-446).

Americano i el Banco Español de Crédito amb capitals de 20 i 30 milions de pessetes, respectivament, i el mateix Banco de Bilbao n'augmentà el seu fins als 15 milions, mentre que el Banc de Barcelona es mantenia en els 10 milions.

A la vetlla de la Gran Guerra, el panorama que ofería sector financer català no era brillant. La taula 3 ho expressa amb claretat. L'immediat esclat de la primera guerra mundial va obrir per a l'economia catalana un període farcit d'oportunitats i perills. En l'àmbit financer, la fallida dels bancs de Terrassa i de Barcelona a finals de 1920 vindria a reblar el clau d'una decadència que semblava indefugible.

Referències bibliogràfiques

Blasco-Martel, Y. i Sudrià, C. (2009). *El Banc de Barcelona (1844-1874), Història d'un banc d'emissió*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

Blasco-Martel, Y. i Sudrià, C. (2016). *El Banc de Barcelona (1874-1920). Decadència i fallida*. Barcelona. Edicions de la Universitat de Barcelona.

Cabana, Francesc (1996-2000). *Caixes i Bancs de Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 4 vols.

Cameron, R. (1974). *La banca en las primeras etapas de la industrialización*. Tecnos, Madrid.

Castañeda, Ll. (2016). *La instauración del monopolio de emisión y la absorción de los bancos de emisión provinciales por el Banco de España* dins C. Sudrià i Y. Blasco-Martel (ed.), *La pluralidad de emisión en España, 1844-1874*. Madrid, Fundación BBVA: 641-656.

Castañeda, Ll. (1991). *Sector financer i mercat de capitals al primer terç del segle XIX* a J. Nadal, J. Maluquer de Motes, C. Sudrià i F. Cabana, (dir.), *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX. Indústria, transports i finances*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 3, pàg. 339-349.

Díez-Minguela, A., Martínez-Galarraga, J., Tirado-Fabregat, D.A. (2018). *Regional Inequality in Spain 1860-2015*. Cham, Switzerland, Palgrave Macmillan.

Goldsmith, R. W. (1969). *Financial Structure and Development*. New Haven, Yale Univ. Press

Navas, M. i Sudrià, C. (2007). *La crisi financera de 1866 a Catalunya. Una revisió*. Recerques 55: 35-72.

Pascual, P. (1990). *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*. Barcelona: Crítica.

Pascual, P. (1991). *El mercat financer i el sistema bancari català 1844-1864* a J. Nadal, J. Maluquer, C. Sudrià i F. Cabana, (dirs), *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. S.*

XIX. Indústria, transports i finances. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 3, pàg. 351-378.

Pascual, P. (1999). *Los Caminos de la era industrial: La construcción y financiación de la red ferroviaria catalana, 1843-1898*. Barcelona. Edicions Universitat Barcelona.

Pascual, P. i Sudrià C. (2008). *Industrialización, desarrollo financiero y oferta monetaria en Barcelona a mediados del siglo XIX*. Investigaciones de Historia Económica, 12: 45-76.

Prados de la Escosura, L. (2003). *El progreso económico de España 1850-2000*. Bilbao: Fundación BBVA.

Sudrià, C. (1994). *Capitalistes i fabricants. El finançament de la industrialització catalana (1815-1866)*, Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, vol V, pàg. 29 i seg.

Sudria, C. (2013). *Les crisis bancàries a Espanya. Una perspectiva històrica*. Revista Econòmica de Catalunya, 67: 50-61.

Sudrià, C. (2016). *A modo de conclusión. La pluralidad de emisión y el desarrollo económico de España* dins C. Sudrià i Y.

Blasco-Martel, (ed.), La pluralidad de emisión en España, 1844-1874. Madrid, Fundación BBVA: 657-674.

Sudrià, C. (2018). *Emptying the coffers: Old Money to Build New Railways, Spain 1850-1874*. European Review of Economic History, 22, 2: 210-232.

Sudrià, C. i Pascual, P. (1999). *Financing a railway mania: capital formation and the demand for money in Catalonia, 1840-66*, Financial History Review, 6, pàg. 127-145

Sudrià, C. (1999). *Banca e industria en Cataluña después del 98*, a P. Tedde, (ed.), *Economía y colonias en la España del 98*. Madrid, Síntesis/Fundación Duques de Soria, pàg. 337-349.

Tafunell, X. (1991). *Banca i mercat de capitals, 1866-1914*. Dins J. Nadal, J. Maluquer de Motes, C. Sudrià i Cabana, F. *Història econòmica de la Catalunya contemporània. Vol. 3. S. XIX. Indústria, transports i finances*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana: 379-421.

Tedde, P. (1974). *La banca privada española durante la Restauración (1874-1914)*. Dins G. Tortella (dir.), *La banca española en la Restauración*, Madrid. Banco de España, Vol. 1: 217-455.

Tedde, P. (1988). *El Banco de San Carlos*. Alianza Editorial, Madrid.

Tedde, P. (1999). *El Banco de San Fernando*. Madrid, Alianza Editorial.

Tedde, P. i Tortella, G. (1974). *Censo y balances normalizados de los bancos privados españoles (1874-1914)* dins G. Tortella (dir.), *La banca española en la Restauración*, Madrid. Banco de España, Vol. II, pàg. 211-489.

Tortella, G. (1973). *Los orígenes del capitalismo en España*. Madrid, Tecnos. ■